

Critical Studies in Texts and Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Quarterly Journal, Vol. ۲۳, No. ۲, Summer ۲۰۲۳, ۱۴۹-۱۷۷
Doi: ۱۰.۳۰۴۶۵/CRTLS.۲۰۲۳.۴۴۵۶۹,۲۷۱۰

The Critical Review on the Book
The Orde of Things: An Archeology of the Human Sciences
by Michel Foucault

Ali Yaghoobi Choobary*, Solmaz Sepehri Azad**

Abstract

The Order of Things: An Archeology of Human Sciences is the fifth and one of the most important works of Michel Foucault. The purpose of this article is to review and criticize the book. The research method in this article is "qualitative content analysis" and gathering information by documentary study. The Order of Things follows the archeological analysis of knowledge and the analysis of episteme, which examines it through the analysis of two important breaks in the episteme of Western culture in the three realms of language, natural sciences and economics. The book has been criticized both for its descriptive approach and for its negligence of causality and for its opposition to the mainstream thought of the time. Although Foucault turned to "genealogy" in his later works, he transformed and modified archeology and did not abandon it. The work was first translated from English to Farsi by Yahya Emami, and then from French by Fateme Valiani. Valiyani is more successful in translating into the

* associate professor of sociology, Gilan university, Rasht, Iran (Corresponding Author),
A.yaghoobi@guilan.ac.ir

** PhD student in cultural Sociology, Gilan university, Rasht, Iransolmaz.sepehri@gmail.com

Date received: ۲۰۲۳/۰۴/۰۸, Date of acceptance: ۲۰۲۳/۰۸/۰۳

Copyright © ۲۰۲۳, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access

article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution ۴.۰ International License. To view a copy

of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box

۱۸۶۶, Mountain View, CA ۹۴۰۴۲, USA.

target language and is more accurate in translating the equivalents, but some of her chosen words are not so well established in the Persian language compared to Emami. In addition to a critical view of the book, the article also criticizes the form and content of the translation.

Keywords: The Order of Things, Archaeology, Michel Foucault, structuralism, humanities

The Order of Things : The Archaeology of the Human Sciences is Michel Foucault's fifth book and an innovative work which challenged the prevailing conventional view of the history of science and thought. The purpose of this article is to review and critique this Foucault's work. The present article introduces and criticizes the form and content of the book through the method of qualitative content analysis and through the study of documents. In this work, Foucault proposes new ways of thinking about the relationship between the present and the past, and proposes a new approach to history, a critical writing that, in comparison with traditional history, has a revolutionary breakthrough. This historical study, which is one of the most important works of the archaic period of Foucault's knowledge, examines how the ordering of objects in the cognition of each age can be analyzed, and since it is based on the analysis of the internal rules of thinking formation styles and does not distinguish between non-human and institutional relationships associated with verbal cognitive structures, it has a structuralist orientation. Foucault, in *The Order of Things*, advocates an archaeological analytic view of knowledge with an approach and method which he calls "epistemic analysis". He has explored this style of analysis through research on two major ruptures in the Western cultural epistemology and in the three domains of language, natural science, and economics. After its publication, *The Order of Things* were heavily criticized by thinkers of this approach due to the descriptive nature of the archaic method of cognition and its lack of attention to causality, and on the other hand, due to the contradiction of its approach to the traditions of phenomenology and existentialism, which were the main intellectual currents in the European thinking atmosphere of the ۱۹۷۰s. In his later works, Foucault turned to the method and approach of "genealogy" and the concept of the knowledge-power network, but he did not dispense with the ancient method of archaeology, but changed and modified it and used it as a complement to the method of genealogy. Also, the analytic limitations of the discourse framework in the book *The Order of Things* led Foucault to move from the concept of epistemic, which was purely rhetorical, to the use of the concept of "apparatus" or

"dispositif", which was more typical of the general public than epistemic. In the present essay, the authors have attempted to present and critique the work by employing a descriptive and analytical method, by presenting different views on the work and the important criticisms that have been done, as well as by explaining the basic and salient concepts in *The Order of Things* such as "archaeology", "rupture", "episteme", "structuralist", "discourse" and "humanities". This article also attempts to examine the conditions of rejection and acceptance of Foucault's works in Iran and in the face of Iranian intellectuals. On the other hand, while taking a general look and taking into account some points such as the conceptual equivalents, the style of expression and the style of writing, the two existing translations of this work into Persian are compared in terms of form and content. Forty-four years after its publication in French and then English in the West, it was translated into Persian and published in Iran for the first time in ۲۰۱۰ in the translation of Yahya Emami (from English) and for the second time in ۲۰۱۷ in the translation of Fateme Valiyani (from French). Valiani's translation is more successful in translating the text into the target language and appears to be more accurate in translation equivalents, however some of her selected vocabulary is not as common in Persian as in Emami's selected equivalents.

It is one of Foucault's most important works, however, after its publication in ۱۹۶۶, it has not been translated into Persian until ۴۴ years and has not been considered. It was as if there was a reluctance on the part of the Iranian intellectuals to confront the works of Foucault, and especially this work, that the revolutionary society of the ۱۹۷۰s, and then the post-revolutionary society involved in the Eighty Years' War of Iran in the ۱۹۸۰s, did not go for the translation of this work for years. In the ۱۹۹۰s, which was the era of technocracy and then reform, with the decline of Marxist and Orthodox leftist ideology on the one hand and the decline of the *quantitative* tradition in the humanities and academic atmosphere in Iran on the other hand, leftist ideas were re-established and then in the ۲۰۰۰s, modern and postmodern thought found its way into the Iranian intellectual atmosphere, and the tradition of translation in Iran was revived. Iranian translators began to translate the vast works of these thinkers, and Foucault, Derrida, Nietzsche, Habermas, Deloize and etc. came to the Iranian mind.

Bibliography

- Aron, Raymond (۱۳۹۲), *In the History of Thought* (discussion) by Raymond Aron, Michel Foucault with analysis by Jean-François Beer, translated by Mohsen Hasani, Tehran: Farhang Javid. [In Persian]
- Ahmadi, Babak (۱۳۹۷), "The game of truth" in the book *Doubt*, Tehran: Markaz. [In Persian]
- Ahmadi, Babak (۱۳۷۸), *structure and interpretation of the text*, Tehran: Markaz. [In Persian]
- Smart, Barry (۱۳۸۵). *Michel Foucault*, translated by Leila Jo Afshani - Hassan Chavoshian, Tehran: Akhtran. [In Persian]
- Ber, Jean-Francois (۲۰۱۲), "Conversation Analysis" at *In the History of Thought*, translated by Mohsen Hasani, Tehran: Farhang Javid. [In Persian]
- Baudrillard, Jean (۱۳۷۹), *Forget Foucault*, translation by Payam Yazdanjo, Tehran:Markaz. [In Persian]
- Bashirieh, Hossein (۱۳۷۶) translator's introduction of *Michel Foucault Beyond Constructivism and Hermeneutics*, Tehran: Nei. [In Persian]
- Payne, Michael (۱۳۷۹), *Barthes, Foucault, Althusser*, translation by Payam Yazdanjo, Tehran:Markaz. [In Persian]
- Derrida, Jacques and Foucault, Michel (۱۳۹۹). *Cogito and the History of Madness*, translated by Fatemeh Valiani, Tehran: Hermes. [In Persian]
- Dreyfus, Hubert and Rabino, Paul (۱۳۷۶), *Michel Foucault (Beyond Constructivism and Hermeneutics)*, translated by Hossein Bashirieh, Tehran: Nei. [In Persian]
- Deleuze, Gilles (۱۳۸۹), *Foucault*, translated by Niko Sarkhosh and Afshin Jahandideh, Tehran: Nei. [In Persian]
- Rashidian, Abdul Karim (۱۳۹۳), *Postmodern Cultur*, Tehran: Nei Publishing. [In Persian]
- Shert, Evan (۱۳۹۳), *Philosophy of continental social sciences*, translated by Hadi Jalili, Tehran: Nei. [In Persian]
- Foucault, Michel (۱۹۷۰a), *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, Tavistock/ Routledge publications. [In English]
- _____ (۱۹۷۰b), *Foreword to the English Edition*, Tavistock/ Routledge publications. [In English]
- _____ (۱۹۷۱), *On the Archaeology of the Sciences: Response to the Epistemology Circle*, translated in *Theoretical Practice* ۳-۴ (Autumn ۱۹۷۱), Revised translation in Foucault, *The Essential Works*, vol. ۱: *Aesthetics, Method, and Epistemology*, ed. James D. Faubion, London: Penguin, ۱۹۹۸. [In English]
- _____ (۱۹۷۵), *The Birth of the Clinic; An Archaeology of Medical Perception*. Translated by A.M.Sheridan Smith. New York:Vintage/Random House, ۱۹۷۵. [In English]
- _____ (۱۹۷۷), *Language, Counter-Memory,Practicce: Selected Essays and Interviews by Michel Foucault*, Bouchard (ed), NY:Ornell University Press. [In English]
- _____ (۱۹۸۰), *Power/Knowledge*, Hassocks,Sussex: Harvester Press. [In English]
- _____ (۱۹۸۹), *Foucault Live (Interviews, ۱۹۶۱-۱۹۸۴)*, Edited by Sylvere. [In English]

بررسی و نقد کتاب الفاظ و اشیا ... (علی یعقوبی چوبری و سولماز سپهری آزاد) ۱۵۳

- _____ (۱۳۸۷), *The History of Madness (Madness and Civilization)*, translated by Fatemeh Valiani, Tehran: Hermes. [In Persian]
- _____ (۱۳۸۹), *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, translated by Yahya Emami, Tehran: Research Institute of Cultural and Social Studies. [In Persian]
- _____ (۱۳۹۸), *The order of speech*, translated by Baqer Parham, Tehran: Sepehr Kherad. [In Persian]
- _____ (۱۳۹۲), *In the History of Thought* (discussion) by Raymond Aron, Michael Foucault with analysis by Jean-François Beer, translated by Mohsen Hasani, Tehran: Farhang Javid. [In Persian]
- _____ (۱۳۹۳) *The archeology of knowledge*, translated by Niko Sarkhosh and Afshin Jahandideh, Tehran: Nei. [In Persian]
- _____ (۱۳۹۵), *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, translated by Niko Sarkhosh and Afshin Jahandideh, Tehran: Nei. [In Persian]
- _____ (۱۳۹۶), *Words and Objects: The Archaeology of the Humanities*, translated by Fateme Valiani, Tehran: Mahi. [In Persian]
- _____ (۱۳۹۸), *The Theater of Philosophy*, translated by Niko Sarkhosh and Afshin Jahandideh, Tehran: Nei. [In Persian]
- Kachouiyani, Hossein (۱۳۸۲), *Foucault and archaeology of knowledge*, Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Kelly, Michael.J (۱۳۸۵), *Critique and Power: Recasting the Foucault / Habermas Debate* (Studies in Contemporary German Social Thought), translated by Farzan Sojodi, Tehran: Akhtaran. [In Persian]
- Mirzaii, Khalil (۱۳۹۶), *Qualitative researching*, Tehran: Fojan. [In Persian]
- Mills, Sarah (۱۳۸۹), *Michel Foucault*, translated by Morteza Nouri, Tehran: Markaz. [In Persian]
- Merquior, José Guilherme (۱۳۸۹), *Foucault*, translated by Nazi Azima, Tehran: Karnameh. [In Persian]
- Nejad Iran, Mohammad (۱۳۸۹), *Review of the book Order of Things: Archeology of Human Sciences*, Political Science Quarterly, Vol. ۱۴. [In Persian]
- Revault d' Allone, Oliver (۱۹۶۷), *Michel Foucault, Les most contre les choses*, Raison presente, pp. ۲۹-۴۳. [In English]
- Sartre, jean-paul (۱۹۶۶), *jean-paul sartre répond*, L'Arc, n ۳۰ : pp. ۸۷-۹۶. [In English]
- Valiani, Fateme (۱۳۹۶), "The beginning of the fragmentation of history" in *words and objects*, Tehran: mahi. [In Persian]
- Valiani, Fatemeh (۱۴۰۲), Interview with Fatemeh Valiani on the occasion of the translation of the book *Words and Things*, accessible on the website <https://titrthonar.ir> [In Persian]
- Nietzsche, Friedrich (۱۹۱۱) *The Dawn of Day*, trans. John McFarland Kennedy. [In English]
- Williams, James (۱۳۹۸), *Understanding post-structuralism*, translated by Seyyed Mohammad Javad Seidi, Tehran: Nimaje. [In Persian]

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بررسی و نقد کتاب الفاظ و اشیا «باستان‌شناسی علوم انسانی»

علی یعقوبی چوبری*

سولماز سپهری آزاد**

چکیده

الفاظ و اشیا: باستان‌شناسی علوم انسانی پنجمین و از مهم‌ترین آثار میشل فوکوست. هدف این مقاله بررسی و نقد کتاب الفاظ و اشیا: باستان‌شناسی علوم انسانی فوکو است. روش تحقیق در مقاله مزبور «روش تحلیل محتوای کیفی» و گردآوری اطلاعات با مطالعه اسنادی است. الفاظ و اشیا در پی تحلیل باستان‌شناسانه دانش و تحلیل ایستمه است که آن را از رهگذر واکاوی دو گسست مهم در ایستمه فرهنگ غربی در سه قلمرو زبان، علوم طبیعی و اقتصاد بررسی می‌کند. کتاب هم به سبب وجه توصیفی نگاه باستان‌شناسانه فوکو و بی‌توجهی‌اش به امر علیت و هم در پی تعارض رویکردی با جریان‌های فکری اصلی زمانه‌اش آماج انتقادهای قرار گرفت. فوکو در آثار بعدی‌اش گرچه به «تبارشناسی» روی آورد، باستان‌شناسی را دگرگون و اصلاح کرد و کنار گذاشت. اثر نخست، به ترجمه یحیی امامی از انگلیسی، با عنوان نظم اشیا: دیرینه‌شناسی علوم انسانی و سپس به ترجمه فاطمه ولیانی از فرانسوی، با عنوان الفاظ و اشیا: باستان‌شناسی علوم انسانی منتشر شد. ولیانی در انتقال به زبان مقصد موفق‌تر و در معادل‌گزینی‌ها دقیق‌تر است، اما برخی واژگان برگزیده وی در مقایسه با امامی، در زبان فارسی چندان جاافتاده نیستند. مقاله ضمن نگاه انتقادی به الفاظ و اشیا، به نقد شکلی و محتوایی ترجمه نیز پرداخته است.

کلیدواژه‌ها: الفاظ و اشیا، باستان‌شناسی، ساختارگرایی، میشل فوکو، علوم انسانی.

* دانشیار جامعه‌شناسی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران (نویسنده‌ی مسئول)، aliyaghoobi2002@yahoo.com

** دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران، solmaz.sepohri@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۱۲

Copyright © ۲۰۱۸, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access

article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

۱. مقدمه

پل میشل فوکو (Paul Michel Foucault)، از مهم‌ترین چهره‌های اندیشه انتقادی، اکتبر ۱۹۲۶ در پواتیه‌ی فرانسه به دنیا آمد. در «اکول نرمال سوپریور» که از کانون‌های اصلی جریان ساختارگرایی بود، فلسفه خواند و در دهه ۶۰، سه اثر تاریخ جنون، پیدایش کلینیک و الفاظ و اشیا را نگاشت که گرچه متأثر از جریان فکری ساختارگرایی و هرمنوتیک بود، اما از این رویکردها فراتر می‌رفت و روش «باستان‌شناسی» را برای مطالعه گفتمان‌ها و اندیشه‌ها طرح می‌افکند. در دهه ۷۰ میلادی، با افول حزب کمونیست فرانسه و زیرسؤال رفتن نظریات مارکسیسم سنتی درباره قدرت، برای بسیاری از اندیشمندان جریان ساختارگرایی مسأله قدرت مجدداً مطرح شد. فوکو در نیچه، تبارشناسی و تاریخ (۱۹۷۱)، روشی برای پرداختن به مسأله قدرت طرح افکند که با الهام از نیچه آن را «تبارشناسی» نامید و در آثار بعدی‌اش به‌مثابه مکملی بر روش باستان‌شناسی، در محوریت قرار گرفت. نظریات فوکو در باب روابط دانش-قدرت و دیدگاه انقلابی‌اش درباره جامعه، سیاست و تاریخ، بر تفکر قرن بیستم بسیار تأثیر نهاد. آثار او را نمی‌توان به‌سادگی در قالب مفاهیم و حوزه‌های پژوهشی معین علوم انسانی گنجانید. او تاریخ را نه تحت انگاره پیشرفت، بلکه چرخشی متوالی می‌داند که از یک نظام سلطه (مبتنی بر دانش) به نظامی دیگر می‌غلند.

الفاظ و اشیا که از آثار شاخص دوره باستان‌شناسی اوست، به بررسی چگونگی نظم‌بخشی به اشیا در شناخت‌های هر عصر می‌پردازد. این اثر را سال ۱۳۸۹ یحیی امامی از ترجمه انگلیسی‌اش به فارسی برگرداند که با عنوان *نظم اشیا: دیرینه‌شناسی علوم انسانی* در ۶۶۶ صفحه از سوی انتشارات پژوهشکده و مطالعات فرهنگی و اجتماعی منتشر شد و سال ۱۳۹۶، فاطمه ولیانی آن را از زبان فرانسوی ترجمه کرد که با عنوان *الفاظ و اشیا: باستان‌شناسی علوم انسانی*، در ۵۰۸ صفحه از سوی نشر ماهی منتشر شد. در نوشتار حاضر، نگارندگان کوشیده‌اند ضمن نگاهی اجمالی به ترجمه ولیانی به‌لحاظ شکلی و محتوایی، با ارائه دیدگاه‌های مختلف به معرفی اثر پردازند. پرسش‌های اساسی آن است که امروز چه ضرورتی برای مطالعه این اثر وجود دارد؟ چرا این اثر پس از انتشار در ۱۹۶۶م (۱۳۴۵ش.) تا سال ۱۳۸۹ش. به فارسی ترجمه نشد؟ شرایط امتناع مواجهه روشنفکر و متفکر ایرانی با اثر فوکو چه بود که ۴۴ سال سراغ ترجمه آن نرفت؟ *الفاظ و اشیا*، امروز که شش‌دهه از انتشارش و چهار دهه از درس‌گفتارهای فوکو در کلژدوفرانس می‌گذرد، چه پرسش‌هایی را برمی‌انگیزد؟

۱.۱ پیشینه پژوهش

در مورد نقد کتاب الفاظ و اشیا، به زبان‌های دیگر کتاب‌ها و مقالات مختلفی نگاشته شده که در متن به تعدادی از آن‌ها اشاره کرده‌ایم، ولی در زبان فارسی نقد شکلی و محتوایی بر ترجمه کتاب فاطمه ولیانی به صورت روشمند انجام نگرفته است. درباره ترجمه یحیی امامی، ایران‌نژاد (۱۳۹۰) در مقاله نقد و بررسی کتاب نظم اشیا پیش فرض فوکو را در نگارش این اثر که بر فراروایتی تردیدناپذیر از سیر تحول فرهنگ در اروپا استوار است و نیز تقلیل مفهوم انسان در معنای جدید آن را به سوژه دکارتی که مستلزم نیست‌انگاری وجوه زیستی انسان مدرن است، قابل نقد می‌داند. نویسنده مقاله بدون نقد شکلی و محتوایی صرفاً به تلخیص و توصیف کتاب پرداخته و چند نقد اجمالی بر دیدگاه فوکو درخصوص نظم اشیا وارد آورده است.

۲.۱ روش تحقیق

مقاله حاضر با روش تحلیل محتوای کیفی و تکنیک تحلیل محتوای تشریحی (Explicative content analysis) انجام شده است. در این فن محققان علاوه بر توضیح، ذکر معانی، واژه‌نامه‌ها، با استفاده از اطلاعات خارج از متن، از جمله اطلاعاتی درخصوص نویسنده متن، شرایط ایجابی یا مولد، نظریه‌ها، و... به تشریح و توضیح متن می‌پردازند (میرزایی، ۱۳۹۶: ۱۱۲۳). در این مطالعه با روش اسنادی به گردآوری اطلاعات و معرفی و نقد کتاب *الفاظ و اشیا: باستان‌شناسی علوم انسانی* ترجمه فاطمه ولیانی پرداخته شده است. در بحث ترجمه، کوشش شده تا این ترجمه با ترجمه *نظم اشیا: دیرینه‌شناسی علوم انسانی* به قلم یحیی امامی مقایسه شود. اثر مزبور با توجه به منابع متعدد از قبیل کتب، مقالات و... مورد نقد و بررسی قرار گرفته سپس با مطالعه ترجمه کتاب، اشکالات شکلی و محتوایی آن مورد واکاوی قرار داده شد.

۲. ضرورت مطالعه اثر

الفاظ و اشیا اثری است نوآورانه که مفاهیم عمده متفکرانی همچون لویی آلتوسر، زیگموند فروید، کارل مارکس، گاستول باشلار، ژرژ کانگییم، امانوئل کانت، مارتین هایدگر و ادموند هوسرل در آن بافت‌زدایی و در صورت‌بندی جدیدی بارگذاری شده است. فوکو در این اثر پرابلماتیکی فلسفی را با رویکرد تاریخی انتقادی و با روش باستان‌شناسی به بحث کشیده، لذا اثر

به لحاظ فهم نسبت او با ساختارگرایی و مرزهای اندیشه او با جریان پدیدارشناسی فرانسه اهمیت دارد. در این اثر، که نخست با عنوان فرعی «باستان‌شناسی ساختارگرایی» منتشر شد (ولیان ۱۳۹۶)، فلسفه جدید تاریخ در نسبت با ساختارگرایی مورد تأمل و نسبت ساختار و فرد مورد بازاندیشی قرار گرفته و به فهمی دیگرگونه از مفهوم ساختار انجامیده است. در این اثر، فوکو نگرش و شیوه‌هایی جدید برای اندیشیدن درباره‌ی نسبت اکنون با گذشته طرح و رویکردی تازه برای تاریخ‌نویسی انتقادی پیشنهاد می‌کند که در قیاس با تاریخ‌نویسی سنتی، حکم گسستی انقلابی دارد. رویکرد غیرذات‌گرایانه فوکو درباره تاریخ خصلت‌رهای بخشی دارد، چراکه ناپیوسته‌خواندن تاریخ دریچه‌هایی از امکان و فرصت بر آدمی می‌گشاید: امور می‌توانست جور دیگری سازمان یافته باشد. نگرش فوکو به تاریخ، خواننده را از سخت‌وصلب دیدن وضعیت‌ها، از این‌همانی‌ها و حتی از بار سنگین کلمات می‌رهاند و مجال فراهم می‌آورد برای آفرینشگری، خلاقیت و سرانجام، برای مقاومت.

نگرش دیگرگونه در این اثر درباره چستی فرد، سوژه آزاد و کنشگری فصلی تازه بر پژوهش در حوزه عاملیت و ساختار می‌گشاید و نشان می‌دهد قدرت نه در ید کنشگر آزاد، که در نسبت با تصورات هر دوره تاریخی در باب ساختارها و زبان است. الفاظ و اشیا پنجره‌ای ست بدیع بر امکان دیگرگونه نگرستن؛ پنجره‌ای که منظرش نگرشی متفاوت را نسبت به شکل‌گیری معرفت، دانش و علوم انسانی ممکن می‌کند و خواننده گشوده‌ذهن را به یافتن شیوه‌های تازه برای اندیشیدن برمی‌انگیزد؛ اندیشیدن و کنکاش برای پاسخ به این پرسش که از پس اعصار کهن، چه شد که کردارهایی در حافظه بشر و در امور متعارف زندگی‌اش بقا یافتند و کردارهایی مطرود، سرکوب و فراموش شدند؟

مطالعه اثر همچنین از باب شناخت گفتارهایی مؤثر است که درباره ثروت، فقر، تولید و بازرگانی در قرون شانزدهم و هفدهم رایج بوده، چراکه مخاطب را با وضعیتی مواجه می‌کند که در آن گفتارهای مختلف، قاعده‌مندی و نیز دستگاه‌های اجبار خاص خود را دارند.

سرانجام این‌که در این کتاب، مطالعه فلسفی از رهگذر مواجهه با هنر و ادبیات پیش می‌رود (مثلاً داستان بورخس، تابلوی ندیمه‌ها، رمان دن‌کیشوت...). خود متن نیز از ذوق و ظرافت‌های ادبی عاری نیست؛ تمثیل‌ها، استعاره‌ها - حتی در نام‌گذاری بخش‌بندی کتاب در عناوین «نثر جهان»، «خیال شباهت»، «انسان و هم‌زاده‌هایش»، «بازگشت سرآغاز» - و همچنین تصویرسازی‌ها و واژه‌پردازی‌ها در نگارش متن، ساختار فلسفی-تاریخی کمابیش شاعرانه‌ای به آن بخشیده است. این اثر با بیش از شصت‌ودو عنوان فرعی، گویی از واریاسیون‌های مختلف شکل گرفته

که هر پاره‌اش را باید در بستری وسیع‌تر نگریم، درگیری با این چندلایگی پیچیده اما منسجم، مانند مشارکت در بحثی است که مواضع و کرانه‌هایش به تابش نوری تدریجی روشن شود؛ هر عبارت، جمله و پاره متن جزئی است موقتی که در رشته به هم بسته اظهارات بعدی سرانجام می‌یابد.

۳. معرفی کلی مؤلف و اثر

الفاظ و اشیا (۱۹۶۶) در دوران رواج آگزیستانسالیسم در فرانسه منتشر شد؛ اثری که سوژه‌ی دکارتی و انگاره‌های مدرن را به چالش می‌کشد و از این رو میان متفکران زمانش واکنش برانگیز شد. عده‌ای آن را ستودند و انقلابی در آگزیستانسیالیسم خواندند، عده‌ای همچون سارتر، فروندلیه، موریاک، دگن، پنگو و... آن را پوزیتیویستی، ضد تاریخ، ضد انسان‌گرایی، در خدمت بورژوازی و... نامیدند.

دیرینه‌شناسی یا باستان‌شناسی دانش بررسی علمی بازمانده‌های گذشته‌ای استعاره‌ای است برای کندوکاو در لایه‌های ژرف‌تر ذهن. فوکو در دوره نخست فکری‌اش این استعاره را به مثابه روشی برای پژوهش تاریخی معرفی کرد. این عنوان همچنین نام کتابی است از او که سال ۱۹۶۹ منتشر شد (رشیدیان، ۱۳۹۳: ۸۶). موضوع *الفاظ و اشیا* «مطالعه ساخت دانش‌های گوناگونی است که مدعی عرضه نظریاتی درباره جامعه، افراد و زبان بوده‌اند» (دریفوس و رابینو، ۱۳۷۶: ۸۳). دیرینه‌شناسی ریشه در ساختارگرایی دارد. یعنی اعمال گفتمانی به لحاظ ناآگاهانه بودنشان شبیه ساختارهایی هستند که از قواعد بخصوصی تبعیت می‌کنند (همان: ۲۴-۲۳). این مرحله مربوط به دوره اول تفکر اوست که به فوکوی نخستین موسوم است.

پین (۱۳۷۹) معتقد است فوکو برای تحلیل از مفاهیم دیرینه‌شناسی و روان‌کاوی کمک می‌گیرد، «این رویه همانند عمل حفاری در جریان کاوشی باستان‌شناسانه است و در این میان، متن فوکو را می‌توان به عنوان کاوشگاه بازخواند» (همان: ۸۸). وی با استفاده از استعاره‌های زمین‌شناختی سامان دانایی را چون لایه‌ها یا قشرهای زمین‌شناسی «این‌همانی» کرده است.

الفاظ و اشیا (۱۹۶۶) محصول دوره باستان‌شناسی فوکو است. او ابتدا عنوان «نثر جهان» را که نام فصل دوم کتاب است، برای کتاب برگزید اما بعدتر آن را «نظم اشیا» نامید. فروش گسترده این اثر سبب شهرت جهانی فوکو شد اما در ایران اقبال چندانی نداشت و ۴۴ سال بعد، پس از ترجمه و انتشار آثار مهم دیگری چون *مراقبت و تنبیه* (۱۳۷۸) که از آثار تبارشناسانه فوکو هستند، در ایران منتشر شد؛ نخستین بار به ترجمه یحیی امامی از انگلیسی، با عنوان *نظم اشیا*.

دیرینه‌شناسی علوم انسانی و بار دوم به ترجمه فاطمه ولیانی از فرانسوی، با عنوان *الفاظ و اشیا: باستان‌شناسی علوم انسانی*. ولیانی (۱۴۰۲) درباره‌ی دلیل تفاوت در نام‌گذاری اثر در انتشار فرانسوی و انگلیسی آن می‌گوید:

عنوان اولیه کتاب *نظم اشیا* بود، منتها این عنوان در فرانسه با همان مشکلی روبه‌رو شد که *الفاظ و اشیا* در زبان انگلیسی. کتابی با عنوان *نظم اشیا* پیش‌تر در فرانسه به چاپ رسیده بود در نتیجه ناشر آن را نپذیرفت و کتاب با عنوان *الفاظ و اشیا* به چاپ رسید. شاید *نظم اشیا* اولیه‌ترین عنوانی باشد که به ذهن مؤلف بیاید، چون از چگونگی نظم‌بخشیدن به اشیا در شناخت‌های هر عصر سخن می‌گوید... من این عنوان را در فارسی به *الفاظ و اشیا* برگردانده‌ام. در حال رابطه میان لفظ و شی در تاریخ تفکر رابطه‌ای دیرپاست و دو کلمه لفظ و شی هم در سنت فلسفی و منطقی ما کلماتی جاافتاده‌اند (همان).

الفاظ و اشیا مشتمل است بر دو بخش و ده فصل، بر اساس سه محور اصلی شامل تحول ایستگاه‌ها، باستان‌شناسی علوم انسانی و فروپاشی سوژه دکارتی. فوکو در این اثر سه ایستگاه را مشخص می‌کند: دوره باستان، رنسانس (از سده شانزدهم تا میانه سده هفدهم)، کلاسیک (از میانه هفدهم تا پایان سده هجدهم)، مدرن (از سده هجدهم تا کمی پس از میانه سده بیستم) (Foucault, 1971: 20). نظم معرفتی در عصر رنسانس بر عنصر «شبهات» مبتنی بود. «شبهات» عنصر راهبر بازنمایی اشیا بود و رؤیت‌پذیری/رؤیت‌ناپذیری براساس شبهات ممکن می‌شد. صور شبهات چهار موردند: اول «تطابق» (*convenientia*) که مجاورت مکانی بود و اشیایی با هم تطابق می‌یافتند که در جوار هم قرار می‌گرفتند؛ دوم «هم‌چشمی» (*aemulatio*) که نوعی تطابق بود، آزاد از قید مکان، فاصله و حرکت، مثلاً عقل بشری را بازتابی از عقل الهی می‌دانستند: «اشیای پراکنده در جهان به واسطه‌ی هم‌چشمی به یکدیگر واکنش نشان می‌دهند» (فوکو، ۱۳۹۶: ۶۸). سوم «تمثیل» (*analogie*) بود. شبهاتی که در دایره‌ی تمثیل می‌گنجد، شبهاتی سیال است که مربوط به خود اشیا نیست بلکه مربوط به روابط میان‌شان است. چهارمین شکل شبهات را فوکو «بازی هم‌دردی‌ها» (*sympaty*) نامید که عامل تحرک در جهان است: «هم‌دردی... گل بزرگ زردرنگ آفتابگردان را هم‌سو با انحنای خورشید به چرخش درمی‌آورد.» (همان: ۷۳).

فوکو برای تبیین جامعه کلاسیک از استعاره «لاس منیناس» (زنان عالی‌رتبه) نقاشی و لاسکز بهره برد. در این تابلو هرچه هست بازنمایی است و آنچه غایب می‌نماید، سوژه بازنمایاننده است (فوکوالف، ۱۳۸۹: ۳۰ و کچویان، ۱۳۸۲: ۱۲۰). در این نقاشی، سه جزء نقش اساسی دارند: آنچه بازنمایی می‌کند یا «بازنما»، آنچه بازنمایی می‌شود یا «هدف» و «رابطه بازنمایی» میان

بازنما و هدف. ذهن کلاسیک این امکان را نداشت که به خود برگردد و خود را درحالی که در کار ساخت تصاویر ذهنی از اشیاست، بررسی کند. عنصر غایب در عصر کلاسیک «انسان» بود که در عصر مدرن تکوین یافته و در پایان آن نیز افول کرده و خواهد مرد.

با هم‌پاشی گفتمان کلاسیک و تشعب زبان، انسان که تا آن زمان ناآشنا و پنهان مانده بود، بر صحنه آشکار شد. ظهور انسان به منزله سامانه معرفتی جدیدی بود و مورد توجه علوم تجربی، زیست‌شناسی، اقتصاد و لغت‌شناسی (کچویان، ۱۳۸۲: ۱۹۴). تحلیل مسأله کار و سازمان گفتمانی متحول آن در عصر کلاسیک و اینک در «عصر انسان» همراه تحلیل‌هایی مشابه درباره زندگی و زبان، یک‌سوم کتاب را تشکیل می‌دهد؛ انسانی که جایگاهی مبهم و لرزان دارد، زیرا هم از استعاره‌ها و صورت‌بندی‌های ریاضی و علوم طبیعی استفاده می‌کند، هم روش‌ها و مفاهیم علوم زبانی، زیست‌شناسی و اقتصادی را به کار می‌برد و هم با شیوه زیست انسان به‌عنوان موضوع تأمل فلسفی سروکار دارد. فوکو این مسئله را برخلاف نظر رایج، نه ناشی از پیچیدگی موضوع تحلیل علوم انسانی بلکه ناشی از جایگاه معرفت‌شناختی آن می‌داند. «علوم انسانی نسبت به زیست‌شناسی، اقتصاد و علوم زبانی از حیث دقت و سخت‌گیری چیزی کم ندارند؛ بلکه بیشتر می‌توان گفت علوم انسانی علوم تضاعفند و در موضعی فرامعرفت‌شناختی قرار دارند» (فوکو، ۱۳۹۶: ۴۴۹). فوکو تأکید می‌کند علوم انسانی مفاهیم و استعاره‌هایش را از زیست‌شناختی، اقتصاد و زبان‌شناسی گرفته است. قرن نوزدهم در علوم انسانی الگوی زیست‌شناسی حاکم بود و استعاره‌های اندامی و زیستی در جامعه‌شناسی تطورگرا محوریت داشت، سپس استعاره‌ها و الگوهای اقتصاد با تأکید بر مفهوم منازعه سیطره یافت و در نهایت استعاره‌ها و الگوهای زبان‌شناسی با تکیه بر مفهوم تعبیر و کشف معنای نهفته تسلط یافتند (بشیریه، ۱۳۷۶: ۱۹). به بیان دیگر، هریک از شاخه‌های علوم انسانی «الگوهای سازنده» (Models Constituent) و یا مفاهیم و استعاره‌هایش را از علوم زبانی، زیست‌شناسی و اقتصادی اخذ و در حوزه علوم انسانی «بارگذاری مجدد» (Reduplicate) می‌کند؛ مثلاً روان‌شناسی مفاهیم «کارکرد و هنجار» (Norm and Function) را از زیست‌شناسی گرفته و نشان می‌دهد انسان در پیوند با محیط و تحت تأثیر محرک‌های جسمانی و اجتماعی، هنجارهای ویژه‌ای ابداع می‌کند تا وی را در ایفای کارکردهای خاصش یاری دهد؛ یا مفاهیم «ستیزه و قاعده» (Conflict and Rule) از اقتصاد به جامعه‌شناسی وارد شده است؛ زبان‌شناسی نیز مفاهیم «نظام نشانه و معنا» (System & Sign & Meaning) را با الهام از لغت‌شناسی در تحدید و تعیین قلمروی موضوع خود استفاده می‌کند (کچویان، ۱۳۸۲: ۱۹۹-۲۰۰). بنابراین، علوم انسانی با

رونویسی یا بارگذاری مجدد، قلمروهای علوم تجربی را مکرر می‌کند و این قابلیت را دارد که از موضوع یا منشأ نخستینش فاصله گرفته و از منظری دورتر بدان بنگرد (همان، ۱۹۷). همچنین هر یک از علوم تجربی، معادل‌هایی در نقطه مقابل خود در علوم انسانی دارد. معادل زیست-شناسی: روان‌شناسی، معادل اقتصاد: جامعه‌شناسی، و معادل لغت‌شناسی: زبان‌شناسی است.

۴. مفاهیم اساسی کتاب

۱،۴ باستان‌شناسی (Archeology)

باستان‌شناسی/دیرینه‌شناسی، تحلیل نظام قوانین نانوشته‌ای است که «گزاره‌ها» یعنی گفتارهای مُجاز و یا مصوب واقع در قالب بایگانی (archive) را تولید، سازماندهی و توزیع می‌کند. باستان‌شناسی خواهد گفت پیکربندی‌های خاص هر سامان اثباتی چگونه متحول شدند؛ تغییر موجودات تجربی‌ای را که در سامان‌های اثباتی جای دارند تحلیل خواهد کرد؛ به بررسی تغییر جایگاه سامان‌های اثباتی نسبت به یکدیگر خواهد پرداخت (مثلاً رابطه جدید زیست‌شناسی، علوم زبان و اقتصاد)؛ و به خصوص نشان خواهد داد فضای عام دانش فضای یکسانی‌ها و تفاوت‌ها، نظم‌های غیرکمی، تعیین خصیصه‌های کلی، رده‌شناسی عام و ماتسیس امور غیرقابل اندازه‌گیری نیست، بلکه فضایی است که از ساختارهای ارگائیک تشکیل شده. باستان‌شناسی نشان خواهد داد که این ساختارهای ارگائیک از هم گسسته اند و نموداری از هستی‌هایی را که هم‌زمان وجود دارند و گسستی میان‌شان نیست، تشکیل نمی‌دهند (فوکو ۱۳۹۶: ۲۹۰).

بنابراین موضوع تحلیل باستان‌شناسی به‌دست‌دادن توصیفی‌ست از بایگانی؛ یعنی از نظام‌های سخن و شکل‌بندی‌های گفتمانی؛ این‌که در یک گفتمان چه روابطی میان نظام‌های سخن برقرار است، از چه چیزهایی می‌توان سخن گفت، چه سخنانی بقا می‌یابند و چه سخنانی سرکوب و سانسور می‌شوند. باستان‌شناسی شکلی از معرفت‌شناسی برای تحلیل گفتارهای علمی و شناخت موانع علمی شدن گفتارها نیست. باستان‌شناسی حوزه‌ای تحقیقاتی و رابطه‌ای جدید با حقیقت است که به توصیف الگوهای متعارف درون گفتمانی می‌پردازد و شیوه دگردیسی گفتارها را به یکدیگر و نحوه تمایزشان را از یکدیگر بررسی می‌کند. «دانشی خاص درباره نظم در برابر بی‌نظمی...؛ دانشی که شرط امکان شناخت نهادها و روال‌ها بود. این روش تحقیق مجال می‌داد از تقدم نظریه بر عمل یا برعکس آن بهره‌م» (Foucault ۱۹۸۹: ۱۳).

باستان‌شناس فوکو به کنکاش در بزنگاه‌های تاریخی معینی می‌پردازد که شرایط ظهور روال و نظریه‌ای را فراهم می‌سازند؛ یعنی شرایطی خاص را که مجال می‌دهد گفتمانی خاص، در مکان و زمانی خاص، به‌مثابه «حقیقت» جلوه‌گر شود. مثلاً ظهور مکانی به‌نام تیمارستان برای جداکردن بیماران روانی، مستلزم آن بود که دانشی دربارهٔ جنون در برابر انگارهٔ «ناجنون» (انسان نرمال) شکل گیرد. باستان‌شناسی تحلیل بسترهای امکانی است که ورای مفاهیم، نظریه‌ها و گفتارهای علمی‌اند. فوکو نه به معناها، که به فرایند شکل‌گیری معناها می‌پردازد. اعتبار این روش تنها از آن‌رو نیست که نشان می‌دهد وقایع چگونه به استقرار دانشی خاص انجامیدند، بلکه از این جهت است که نشان می‌دهد:

روند تاریخی مشتمل است بر هم‌پوشانی‌هایی میان رشته‌ها و فرم‌های مختلفی که تحت آن‌ها واقع نمی‌شوند. بنابراین هر توصیفی که سلسلهٔ خاصی از رخدادهای تاریخی را تحت رشته‌ای واحد درمی‌آورد، دیگر رخدادها را طرد می‌کند... رخدادهایی که در تحول علم مزبور مهم بوده‌اند، هرچند که اکنون بی‌اهمیت یا حتی از منظر رشتهٔ شکل‌گرفتهٔ نهایی نامشروع باشند (ویلیامز ۱۳۹۸: ۲۰۴).

۲,۴ گسست (rupture)

فوکو در گفتگو با آرون (۱۳۹۲: ۳۰) می‌گوید:

مایهٔ فخر من در الفاظ و اشیا این است که نخستین بار مسألهٔ تداوم و استمرار مبتنی بر هم‌زمانی و به تعبیر دیگر، نسبت‌های هم‌زمانی مستتر بین حوزه‌های معرفت‌شناختی را مطرح کرده‌ام. این حوزه‌ها به همان اندازه متفاوت بودند که مطالعات زبانی، اقتصادی و زیست‌شناختی. من اصل گسست را به‌قیمت اصل تداوم یا بالعکس به دست آورده‌ام.

مفهوم گسست، دیدگاه خطی مبتنی بر پیشرفت و نگاه دیالکتیکی به تاریخ را به چالش کشید و میان تاریخ‌نگاری مبتنی بر تداوم و گسست تمایز قائل شد؛ تمایزی از دو جنبه: «نخست این‌که مورخ جدید، متفکر گسست‌ها و عدم تداوم‌هاست؛ دوم آن‌که تاریخ خود امری است گسسته، نه پیوسته» (ویلیامز ۱۳۹۸: ۱۷۷). چرا این تمایز اهمیت دارد؟ «اگر تاریخ ناپیوسته باشد، سلطهٔ آن بر ما محدود و پاره‌پاره خواهد بود. ما نه تنها صورت‌ها و اجبارها، بلکه خلأها و فرصت‌ها را نیز به‌ارث می‌بریم» (همان). منظور از گسست تمایز‌گذاری و تفکیک بین «علمی»/«غیرعلمی» نیست بلکه ناپیوستگی‌های اندیشه در بحران‌های تاریخی خاص است.

گسست نوعی تغییر در شیوه مسأله‌برانگیز شدن (problematization) موضوعات است. گسست تاریخی یعنی ظهور سلسله‌مفاهیم تازه یا باردار شدن مفاهیم پیشین با دلالت‌های معنایی تازه؛ یعنی رواج تعابیر تازه از دل مفاهیم پیشین.

الفاظ و اشیا با بهره‌جویی از شیوه‌ای مبتنی بر عدم طبقه‌بندی، دو گسست بزرگ را در اپیستمه غرب نشان می‌دهد که تاریخ معرفت را به سه دوره تقسیم می‌کند که هر یک شرایط امکان دانش خاص عصر خود را فراهم می‌آورد:

نخستین گسست مربوط به میانه قرن هفدهم میلادی است که در آن دانش رنسانس [عصر نوزایی]، که در آن «هم‌سانی و مشابهت» حاکم است، جایش را به «نظم» می‌دهد. این نظم حوزه‌های شناخت و معرفت را متناسب با علم برابری‌ها که در حکم «امکان برقراری توالی منظم بین اشیا حتی غیرقابل سنجش است، سروسامان می‌بخشد. دومین گسست به ۱۷۷۵ تا ۱۷۹۶ بازمی‌گردد که سبب می‌شود برتری «نظم» در دانش‌ها به پیکربندی جدیدی تغییر کند که در آن مسأله انسان به واسطه سه حوزه تجربی «کار»، «حیات» و «زبان» محدود می‌شود (بر ۱۳۹۲: ۳۶).

فوکو برای توصیف شیوه متفاوت اندیشیدن درباره رخدادها و سازمان‌یابی گفتمان‌ها، مفهوم اپیستمه را طرح کرد.

۳،۴ اپیستمه (episteme)

اپیستمه در یونانی به معنای شناخت مطلق و منتظم است. نخستین بار فوکو در *الفاظ و اشیا* این اصطلاح را برای دلالت بر مجموعه‌ای از روابط و قوانین دگرگونی به کار برد که همه کارکردهای گفتمانی را در زمانی معین سامان می‌بخشد (رشیدیان، ۱۳۹۳: ۲۵). منظور از اپیستمه «کل روابطی است که در یک عصر خاص، وحدت‌بخش کردارهای گفتمانی‌ای هستند که اشکال معرفت‌شناسانه، علم و احتمالاً نظام‌های صوری را پدید می‌آورند» (فوکو، ۱۳۹۳: ۱۹۱). مفهوم اپیستمه یا نظام دانایی آن‌جا به عرصه‌ی تحلیل فوکو پا گذاشت که او در پی کشف سازوکاری برآمد که براساس آن اندیشه‌ها پدید آمدند، علوم تأسیس شد و عقلانیت‌ها شکل گرفتند. فوکو مدعی است تحلیلش با تاریخ اندیشه و تاریخ علم نسبتی ندارد و هدفش واکاوی شرایط امکان شناخت و نظریه است؛ اپیستمه، نظامی است که دانش را بنیان گذارد.

بررسی و نقد کتاب الفاظ و اشیا ... (علی یعقوبی چوبری و سولماز سپهری آزاد) ۱۶۵

اپیستمه یک دوره نه مجموع دانش آن است و نه سبک کلی‌ای که در تحقیق‌ها و پژوهش‌های آن به کار رفته، بلکه انشعاب‌ها، فاصله‌ها، تضادها، تفاوت‌ها و روابطی است که میان گفتمان‌های علمی مختلف آن وجود دارد: اپیستمه، نوعی نظریه کلان بنیادین نیست، بلکه فضایی است برای گسترش، قلمرو گشوده روابط که توصیف‌های نامحدودی می‌توان از آن عرضه کرد (میلز به نقل از فوکو ۱۳۸۹: ۱۰۴).

۴,۴ ساختارگرایی (Structuralism)

در تولد درمانگاه (۱۹۶۳) فوکو با نگرشی دیرینه‌شناسانه، از هرمنوتیک به ساختارگرایی تغییر موضع داد و از توجه به گفتمان‌ها و کردارهای نظم‌بخش تجربه‌های انسانی، به تحلیل بدن به مثابه ابژه دانش پرداخت. او با طرح این پرسش که آیا می‌توان «تحلیل ساختاری» را جانشین تفسیر کرد، تصریح داشت «اشکال معرفت و اشکال زبان... تابع قوانین عمیق یکسانی هستند» (Foucault, ۱۹۷۵: ۱۹۸). اما شیوه ساختارگرایی فوکو از جنس جست‌وجوی ساخت‌های بی‌زمان نیست بلکه در پی بازیابی «شرایط امکان تاریخی» است. او پس از تولد درمانگاه، روشش را به تحلیل گفتمان محدود کرد و حوزه پژوهشش را چنان گسترده که علوم انسانی عمده را دربر گرفت. پس از آن که شیوه عمل تمدن غربی را در بررسی و تعبیر «غیریت» در مورد انسان‌ها نشان داد، به بررسی نظام‌های خودفهمی گوناگون روی آورد که اندیشه غربی با تأمل بر جنبه‌ها و وجوه دست‌یاب زندگی انسان ایجاد کرده است. در طبقه‌بندی فوکو این وجوه، موضوع مطالعه دانش‌های گوناگونی اند که با کار، زندگی و زبان سروکار دارند؛ آنچه خود، موضوع نظم/اشیا بود (دریفوس و رابینو، ۱۳۷۶: ۸۰ تا ۸۲). نظم/اشیا با تعیین امکان‌پذیری‌ها و قابلیت‌ها، شرایط و حدود قالب‌بندی صورتی دانش، می‌کوشد ساختارگرایی را به مثابه دانش به صورتی توجیه‌پذیر پیش ببرد.

۵,۴ ماهیت علوم انسانی

فوکو در این اثر در پی تشریح داستان پیشرفت علمی نیست. بلکه به عکس، تأکید می‌کند که نخستین نشانه‌های پیدایش روان‌پزشکی و علوم انسانی را باید در حرکات عمده اولیه به سوی حبس و توقیف اجتماعی، تجزیه و تفکیک گروه‌های مردم و اعمال نظارت بر آنان جست. به تعبیر فوکو، این علوم نقشی قاطع و تعیین‌کننده در رده‌بندی و کنترل انسان‌ها داشته‌اند (دریفوس

و رابینو، ۱۳۷۶). علوم انسانی به پیدایش اشکالی پیچیده از تفکر انجامید. فوکو نمی‌گوید علوم انسانی چون گفتمانی ست انباشته از تعارضات پس نادرست است بلکه گفتمان انسان‌گرایانه را در حال فروپاشی می‌داند. دانش‌هایی چون روانکاوی و قوم‌شناسی هر یک به‌نوعی مفهوم انسان اندیشمند را به چالش می‌کشد، آگاهی‌اش را زیرسؤال می‌برد و محدودیت‌هایش را آشکار می‌کند. در نتیجه کوشش انسان برای اثبات و تأیید کامل محدودیتش و درعین حال برای انکار آن، گفتمان فضایی برقرار می‌سازد که در آن تحلیل محدودیت، که از آغاز محکوم به زوال است، به‌واسطه مجموعه‌ای از استراتژی‌های عبث مخدوش و تاب‌خورده می‌شود. علوم انسانی مانند اسلاف کلاسیک‌شان، از ارائه نظریه‌ای جامع درباره انسان عاجزند و همانند علوم پیشین محکوم به ازهم‌پاشیدن (همان، ۱۳۷۶: ۱۰۰ و ۱۲۰) فوکو چنان که در رساله روش‌شناختی‌اش، دیرینه‌شناسی دانش (۱۳۹۳) می‌گوید در الفاظ و اشیا «به کاری مبادرت کرده که به‌موجب آن می‌توان کوشید آخرین تنگناها و محدودیت‌های انسان‌شناختی را به‌دور افکند؛ کاری که درمقابل آشکار می‌کند چگونه این محدودیت‌ها پیدا شدند» (همان: ۱۵).

۶,۴ گفتمان/گفتار (Discourse)

گفتمان/گفتار نزد فوکو بسط استعاری مفهوم «ایدئولوژی» در اندیشه مارکس است. مارکس ایدئولوژی را به‌مثابه حجابی دروغین در برابر دانش حقیقی می‌داند و فوکو در پی سازوکار شکل‌گیری حقیقت در روابط قدرت است (فوکو، ۲۰۰۰). در هر گفتمان آمیزه‌ای از راه‌وبی‌راه و پذیرش و انکار می‌توان یافت. او در دیرینه‌شناسی دانش (۱۳۹۳) کارش را «گفتمانی درباره گفتمان» خواند. سخن برسر کشف این دیالکتیک پذیرش و انکار است. سبک و روش بیان هر نویسنده بازتاب موقعیت او میان این دوسویه گفتمان است (احمدی، ۱۳۷۸: ۱۹۴). فوکو در دیرینه‌شناسی دانش (۱۳۹۳)، هم به پیچیدگی این مفهوم و هم به نقشش در پیچیده کردن آن اشاره می‌کند: «گمان می‌کنم به جای تقلیل تدریجی معنای واژه گفتمان به معنای آن افزودن؛ زیرا گاه آن را به‌عنوان حیطة عمومی همه گفته‌ها، گاه به‌عنوان گروهی قابل متفردشدن از گفته‌ها و گاه به‌عنوان پراتیکی قاعده‌مند که مسئول شماری از گفته‌هاست به‌کار برده‌ام» (همان: ۲۸۶). او بی‌این‌که مثالی ملموس بزند، با کلامی استعاری گفتمان‌ها را تحت عنوان «کاری در حال انجام» (A work in progress) توصیف می‌کند که موقتاً «محل تلاقی چیزها و کلمات» را ثابت نگه می‌دارد (فونتانا-جیوستی، ۱۳۹۶: ۶۲).

بررسی و نقد کتاب الفاظ و اشیا ... (علی یعقوبی چوبری و سولماز سپهری آزاد) ۱۶۷

گفتمان‌ها «نظام‌هایی از اندیشه‌ها می‌سازند متشکل از ایده‌ها، رویکردها، فرایندهای عملی، باورها و پراتیک‌ها که به‌گونه‌ای منتظم از سوژه‌ها و جهانی سخن می‌گویند» (Foucault, ۱۹۷۱). بنابراین گفتمان به‌مثابه فضا یا میدانی است که به‌شکلی تبارشناسانه مرتبند؛ زیرا گفتمان به مجموعه‌ای از معناها، استعاره‌ها، بازنمایی‌ها، تصورات، داستان‌ها، گزاره‌ها و... اشاره دارد که برداشتی خاص از رویدادها تولید می‌کنند. در این معماری، شکل جدیدی از منقادسازی سوژه-ها در قلمرو جامعه مشاهده می‌شود.

۵. نقد و بررسی اثر

الفاظ و اشیا (۱۹۶۶) پنجمین کتاب فوکو و اثری ویژه در میان نوشته‌های اوست که شهرتی جهانی برایش ارمغان آورد. چاپ نخست کتاب با تیراژ ۳۵۰۰ نسخه منتشر شد، در عرض دو ماه با تیراژ ۵۰۰۰ نسخه به چاپ دوم رسید و در همان سال سه‌بار دیگر در فواصل کوتاه تجدید چاپ شد. این اثر نظرگاه‌های متعارف حاکم بر تاریخ علوم و تاریخ اندیشه را به چالش کشیده بود، لذا در عرصه علوم انسانی جنجال آفرید و چون با دوران طلایی مارکسیسم فرانسوی آلتوسر، انسان‌شناسی ساختارگرایانه لوی استراوس و روانکاوی لکان هم‌زمان بود، انتقاداتی بسیار برانگیخت.

از نگاهی کلی، دو ویژگی در *الفاظ و اشیا* به چشم می‌آید که موجب صف‌آرایی موافقان و مخالفان و برانگیختن مجادلات شد: نخست تحقیر صریح اومانیسیم و برخی نمایندگان این مکتب همچون سارتر، سنت اگزوپری، کامو و... دوم بی‌تفاوتی و بی‌توجهی‌اش به مشکلات مربوط به هر دوره. اگر دیرینه‌شناسی امکان جابه‌جایی و تغییر نظم‌ها و سامان‌های مهم را به‌واسطه توزیع مجدد نقش‌ها و ظواهر فراهم سازد، اختلاف ناشی از این امر بی‌درنگ به‌عنوان تحریف و دستکاری در تاریخ تعبیر می‌شود (بر ۱۳۹۲: ۴۰).

مرکیور (۱۳۸۹) *الفاظ و اشیا* را اثری مفصل، با سبکی ارزشمند و سرشار از ژرف‌بینی‌های ارزنده می‌داند اما سبک کلی آن را سنگین و متکلفانه می‌شمارد، یادآور شیوه استادان رمزپرداز که گاه میل داشتند به روال هندسی بنویسند. ضمن این‌که هرچه بیشتر به دوره‌بندی‌های فوکو می‌پردازیم، اپیستمه‌های کمتر درست از آب درمی‌آیند و از غلط‌های تاریخی سرشارند. مرکیور فوکو را آنارشیکست مدرن منفی‌گرا و خردستیز می‌داند. از سوی دیگر، پیازه کار فوکو را «ساختارگرایی بی‌ساختار» نامیده است. وی فوکو را محکوم کرد که در نقشه‌نگاری اپیستمه‌ای خود نقشه اپیستمه‌ها را بدون حضور اپیستمولوژی (بدون نظریه علم) می‌نگارد. در همین راستا،

ارنست گلنر نیز فوکو را به قلدری روشنفکرانه متهم می‌کند؛ زیرا در قلدری روشنفکرانه کیفیت بحث مهم نیست بلکه اعتماد به نفس و قدرت تأثیرگذاری بحث‌کننده اهمیت دارد. نقد دیگر مرکیور (۱۳۸۹) بر تحلیل فوکو این است که تفکر تمثیلی تنها به دورهٔ رنسانس تعلق ندارد و در دوره‌های کلاسیک و مدرن نیز فعال است هم‌چنان‌که تفکر تحلیلی مبتنی بر «تفاوت» تنها مختص دورهٔ کلاسیک نبود و در دورهٔ نوزایی و مدرن نیز مشاهده می‌شود. مرکیور تصریح می‌دارد که

در دورهٔ رنسانس تمثیل بر تحلیل سیطره نداشت بلکه غالباً با مخالفت‌های پیگیر و سرسختانه روبه‌رو می‌شد. مثلاً در فرانسهٔ دوران رنسانس یک سنت مسلط اومانیستی وجود داشت که جادوگری، تأویل، معجون‌درازگویی‌های پاراسلسوس، ادعاهای منجمان و تمامی مجموعهٔ امضاها و هم‌خوانی‌ها را به سخره می‌گرفت (همان: ۸۴).

اسمارت (۱۳۸۵) معتقد بود *الفناظ و اشیا* چون فقط به تحلیل قواعد درون‌گفتمانی شکل‌گیری شیوه‌های تفکر می‌پردازد و از روابط غیرگفتمانی و نهادی در پیوند با ساختارهای معرفتی سخنی به میان نمی‌آورد، بیش از دیگر آثار فوکو سمت‌وسوی ساختارگرایانه دارد و تقابل ساختارگرایی و اگزستانسیالیسم سارتری را آشکارتر می‌سازد. چراکه محور اصلی بحثش پرسش از شرایط امکان ظهور انسان در مقام ابژهٔ معرفت، یا شیوهٔ ابژه‌سازی او با روش‌هایی است «که الفاکتندهٔ ویژگی علمی‌اند» (همان: ۱۴۰). از دیدگاه منتقدانی نظیر فروندلیه، فوکو به دلیل ضدیت با انسان‌گرایی در تقابل با دیدگاه فردگرایی روش‌شناختی قرار می‌گیرد (کجویان، ۱۳۸۲: ۲۲۹). روو دُلن (۱۹۶۷) در نقدی تند، فوکو را نه فیلسوفی انتقادی بلکه تکنوکراتی هم‌سو با فضای تاریخی دانست که معیارهایش در گزینش قلمروهای دانش سوء‌گیرانه است. او فوکو را به نسبت‌گرایی در چارچوب ساختارهای صلب و دیدگاه مطلق‌انگار و دیکتاتورمآبانه متهم کرد که فضای معرفت‌شناسی‌اش تنها برحسب معیارهای دوتایی امکان‌بخشی/ناممکنی عمل می‌کند، تضادها را نمی‌بیند، تحول، تکامل و رابطهٔ دانش با واقعیت را نادیده انگاشته است. آرون (۱۳۹۲) فوکو را برای بحث و گفتگو به برنامهٔ رادیویی «اندیشه‌ها و تاریخ» فراخواند، بر (۱۳۹۲) نقدی در تحلیل این گفتگو نوشت و روش باستان‌شناختی را روشی نه‌چندان آکادمیک دانست که محدودکنندهٔ روایت است و مورخ را به طرح پرسش‌هایی ناقص و گزینشی وامی‌دارد که پاسخ‌شان را باید در گذشته جست. او تحلیل فوکو را انتقادی اما سرشار از نادیده‌انگاشتن علوم تاریخی دانست که باید امکان دستیابی «به چیزی را فراهم آورد که در تاریخ علوم و دانش بشری ناخودآگاه می‌نامیم» (همان، ۳۸).

از دیگر نقدها بر *الفاظ و اشیا* این است که قرن شانزدهم را آغازگاه تحلیل درباره‌ی تکامل معرفت در اروپا، در نظر گرفته و به این مهم توجه نکرده که تفکر مدرن در زیست‌جهان یونانی و اسطوره‌های مسیحی-یهودی ریشه دارد.

از سوی دیگر، فوکو ممکن‌شدن علوم انسانی را محصول دوره‌ای خاص از تمدن اروپایی می‌داند حال آن‌که انسان‌گرایی مدرن تباری طولانی‌تر از قرون هفدهم و هجدهم دارد.

نقد دیگر بر مبنای رویکرد لیوتار است؛ تأکید فوکو بر یک فراروایت خاص از تاریخ تحول اپیستمه اروپایی است که درون خود، نفی همه روایت‌های گوناگون را به همراه دارد. ضمناً رویکرد فوکو در *الفاظ و اشیا* با خصالتی ایدئالیستی، تحولات مادی را نادیده می‌انگارد (نژادایران، ۱۳۹۰: ۲۲۵-۲۲۴).

فوکو در فرایند پاسخ‌گویی به نقدها تغییر دیدگاه‌هایی داد و مفاهیمی جدید به کار افزود. او در پیش‌گفتارش بر ترجمه انگلیسی کتاب، پذیرفت موضوع علیت از جمله پرسش‌های بی‌پاسخ‌مانده در *الفاظ و اشیا* است:

اعتراف می‌کنم به نظرم ناسنجیده آمد که به ارائه راه‌حلی بپردازم که امروز از توضیحش ناتوانم. تبیین‌های متعارفی چون روح عصر، تغییرات تکنولوژیک یا اجتماعی و تأثیرات انواع مختلف (influences of various kinds)، به نظرم بیشتر جادویی می‌نمود تا مؤثر. پس تصمیم گرفتم مسأله علیت را کنار بگذارم و خود را تنها به توصیف دگرگونی‌ها دل‌مشغول دارم چراکه اگر روزی قرار باشد نظریه‌ای در باب تغییر علمی و علیت معرفت‌شناختی شکل گیرد، توصیف تحولات گامی ضروری خواهد بود (Foucault ۱۹۷۰b: xiv).

فوکو در باستان‌شناسی به‌جای تغییرات به ضرورت پیگیری تبدیلات عناصر مختلف گفتمان و همچنین روابط بین گفتمان‌ها تأکید می‌کند، اما در خصوص ماهیت این تبدلات و قواعد حاکم بر آن‌ها سخن نمی‌گوید. همچنین وی از یک‌سو در مورد کشمکش بین پراکندگی و گسست و از سوی دیگر قواعد دگرگونی منظم که موجب نظم و فهم‌پذیری است دچار تردید است (دریفوس و رایینو ۱۳۷۶: ۱۶۱).

بازاندیشی بر «دیرینه‌شناسی» فوکو را به رویکرد «تبارشناسی» رساند؛ آثاری همچون *مراقبت و تنبیه* و *تاریخ جنسیت* بر این رویکرد استوارند. پرسشی که در تبارشناسی طرح می‌شود در باب ارتباط میان صورتبندی دانش (واژگان و اشیا) با مناسبات قدرت است. فوکو در *مراقبت و تنبیه* تأکید می‌کند یکی از ویژگی‌های سراسرین به‌عنوان سامانه‌ای از قدرت آن است که دو عرصه نامتجانس حقوق کیفری نوین (عرصه گفتمانی) و نظام نوین زندان‌ها (عرصه

غیرگفتمانی) را برهم چفت و بست می‌کند. سراسربین فرمولی انتزاعی برای «شکل‌گیری جامعه انضباطی نوین» به دست می‌دهد: «از پس آن، نوع کاملی از جامعه نمایان می‌شود» که شیوه انضباطی بر آن حاکم است؛ شیوه‌ای که «توزیع بی‌نهایت خرد مناسبات قدرت را تضمین می‌کند» (فوکو، ۱۳۹۵: ۲۶۹). در تاریخ جنسیت، فوکو بر بسط استعاری سنت «اعتراف» انگشت گذاشت که چگونه از حوزه مذهبی (کشیش) به حوزه پزشکی، روان‌پزشکی، آموزش و اقتصاد منتقل شده است. وی همچنین روابط پیچیده گفتارها را راجع به جنسیت و انواع قدرت و مقاومت تحلیل می‌کند (دریفوس و رایینو، ۱۳۷۶: ۲۹۷).

بودریار (۱۳۷۹) معتقد است که فوکو را باید فراموش کرد زیرا نظراتش کهنه و فرسوده شده‌اند. او فوکو را متهم می‌کند که در دایره بسته سنت کلاسیک فرانسه گرفتار آمده است.

۶. نقد و بررسی ترجمه

۱،۶ نقد بیرونی

در ایران اغلب آثار فوکو طی دهه ۱۳۸۰ ترجمه و منتشر شد. یکی از دلایل گرایش به ترجمه آثار فوکو محبوبیت تفکر شرق‌شناسانه و تمایل به نقد مدرنیته در چنددهه اخیر است. در دهه ۱۳۶۰، جامعه درگیر جنگ و فضای ایدئولوژیک پساانقلابی، اندیشه‌های مدرن و پساامدن را بر نمی‌تابید و فضای روشنفکری با نوعی امتناع نسبت به تفکرات جدید مواجه بود. اواخر این دهه در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی حوادثی تأثیرگذار همچون پایان جنگ ایران، فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و پایان جنگ سرد رخ داد. از آغاز دهه ۱۳۷۰، علوم انسانی از سنگر سنت کمی‌گرایی درآمد و متفکرینی جدید به عرصه دانشگاهی پانهادند. همچنین با ورود به دوران سازندگی و سپس اصلاحات و با کم‌فروغ شدن ایدئولوژی‌های مارکسیستی و چپ ارتدوکس، نظریات چپ نو پا به عرصه گذاشت؛ آثار زیادی درباره مدرنیسم ترجمه و تألیف شد و فوکو، دریدا، نیچه، هابرماس، دلوز و... به فضای اندیشگی ایران آمدند. مجله/رغنون مقالاتی از این چهره‌ها منتشر کرد؛ در ساختار و تأویل متن (۱۳۷۱) بابک احمدی در فصلی با عنوان «ساختار و معنا: لوی استروس، فوکو» به فوکو پرداخت و «واژگان و چیزها» را به جای «الفاظ و اشیا» به کار برد؛ میشل فوکو (۱۳۷۳) به قلم اریک برنز و ترجمه بابک احمدی منتشر شد و رفته‌رفته آشنایی با فوکو و مفاهیم او، باب ترجمه آثارش را گشود. این یک چپ‌نویست (۱۳۷۵) ترجمه مانی حقیقی، بررسی پرونده یک قتل (۱۳۷۶) ترجمه مرتضی کلاتریان،

بررسی و نقد کتاب الفاظ و اشیا ... (علی یعقوبی چوبری و سولماز سپهری آزاد) ۱۷۱

ایرانی‌ها چه رؤیایی در سر دارند (۱۳۷۷) ترجمه حسین معصومی همدانی، تاریخ جنون (۱۳۷۷) ترجمه فاطمه ولیانی، نظم گفتار (۱۳۷۸) ترجمه باقر پرهام، مراقبت و تنبیه: تولد زندان (۱۳۷۸)، نیچه، فروید و مارکس (۱۳۸۱) و اراده به دانستن (۱۳۸۳) ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، نظم اشیا (۱۳۸۹) ترجمه یحیی امامی از جمله آثار فوکوست که در دهه‌های هفتاد و هشتاد به فارسی منتشر شد.

۲,۶ نقد درونی ترجمه

۱,۲,۶ نقد شکلی

اثر حاضر در قطع رقعی، با جلد شومیز و در ۵۰۸ صفحه به چاپ رسیده و از حیث صحافی برای مراجعه مکرر مقاوم است. طرح جلدش براساس نسخه اصلی کتاب، مزین به تابلوی ندیمه‌هاست. فونت متن مناسب است و مشکلی در خواندن ایجاد نمی‌کند.

به لحاظ اصول نگارش، الفاظ و اشیا (فاطمه ولیانی) از نظم اشیا (یحیی امامی) ویراسته‌تر است، فهرست منابع در پایان کتاب ذکر شده و اثر دارای نمایه است، اما واژگان فرانسوی به ندرت در پاورقی آمده و کتاب فاقد واژه‌نامه (فرانسوی/فارسی) است که تا حدودی فهم متن را دچار مشکل می‌کند. در فهرست مطالب نیز محورهای فرعی هر فصل ذکر نشده، امری که در ترجمه امامی رعایت شده و در فهم و سهولت مراجعه به کتاب مؤثر است. مقدمه فوکو بر ترجمه انگلیسی کتاب که در نظم اشیا آمده و در فهم نیات نویسنده و درک بهتر کتاب نقشی به سزا دارد، از الفاظ و اشیا غایب است و در فقدانش ولیانی مدخلی بر ابتدای کتاب نگاشته است. در ترجمه ولیانی برخی اشکالات ویرایشی هم در نقطه گذاری و علائم نگارشی قابل ذکرند: مثلاً نشانه «،» پیش از حرف عطف «و» که در شیوه‌های امروزی ویرایش رایج نیست (در پاراگراف دوم سطر اول صفحه ۱۷۵، یا در سطر اول صفحه ۲۰۵) و یا آن‌جا که نشانه «؛» لازم است به نشانه‌های «،» یا «.» اکتفا شده (مثلاً در سطر آخر صفحه ۱۷۵ پیش از «اما» نقطه آمده حال آن‌که نشانه‌ی «؛» مناسب بود، یا در سطر اول پاراگراف دوم صفحه ۱۷۹، پیش از کلمه «زیرا»).

۲,۲,۶ نقد محتوایی

الفاظ و اشیا با نثر شیوا و روانش در انتقال رتوریک متن به زبان مقصد موفق‌تر بوده است، نیز با معادل‌گزینی‌های دقیق‌تر، به متن اصلی نزدیک‌تر به نظر می‌رسد. البته برخی معادل‌های واژگانی امامی در قیاس با معادل‌ها و واژگان ولیانی، در زبان فارسی جافتاده‌ترند؛ مثلاً اصطلاح «دیرینه‌شناسی» امامی برای مفهوم archaeology رایج‌تر و مصطلح‌تر از «باستان‌شناسی» ولیانی است؛ یا «گفتمان» امامی در برابر «گفتار» ولیانی برای مفهوم discourse و یا معادل‌هایی چون «مفصل‌بندی» امامی در برابر «تقطیع» ولیانی برای مفهوم articulation؛ و «ساختار» امامی در برابر «ساختمان» ولیانی برای مفهوم structure که برای مثال در ترجمه ولیانی آمده: «مراد ما از ساختمان بخش‌های گیاهان، ترکیب و گردآمدن اجزایی است که جسم آن را تشکیل می‌دهند» (فوکو، ۱۳۹۶: ۲۰۱). حال آن‌که منظور نویسنده «ساختار» گیاه است نه «ساختمان» آن که در ترجمه امامی به درستی استفاده شده است.

با این حال، برخی معادل‌گذاری‌های ولیانی از مفاهیم اصلی متن، به لحاظ مفهومی‌گزینشی موجه‌تر و بهتر است، در ادامه به چند نمونه اشاره خواهد شد:

اصطلاح positivité که امامی «قطعیت» و ولیانی «سامان اثباتی» برگردانده است. فوکو پنج‌سال پس از انتشار کتاب، در توضیح این اصطلاح نوشت: «پوزیتیویته نظامی است که بر ابژه‌ها، صورت‌بندی‌ها، مفاهیم و عقایدی حاکم است که در این گزاره‌ها مطرح‌اند» (Foucault ۱۹۷۱: ۷۵)، انتخاب ولیانی از این‌رو مناسب‌تر است که برخلاف واژه منتخب امامی، اولاً بار معنایی از پیش مفروضی ندارد (واژه «قطعیت» در مباحث شناخت‌شناسی بار معنایی مشخصی دارد که معمولاً در برابر certitude، certainty و امثالهم به کار می‌رود)، ثانیاً با مفهوم موردنظر فوکو قرابت دارد و برخلاف معادل «قطعیت» دال بر آن نیست که نظام مذکور لزوماً یقینی و قطعی است.

اصطلاح convencientia که امامی آن را «مناسبت» و ولیانی «تطابق» ترجمه کرده: «این کلمه بیشتر به مجاورت مکان‌ها اشاره دارد تا به مشابهت...» (فوکو، ۱۳۹۶: ۶۶)، در نزدیکی اشیا به هم «حرکت، تأثیرها و انفعالات و نیز خواص انتقال می‌یابد... سامان مشترکی میان آن‌ها برقرار می‌شود و بر مشابهت... شباهتی اضافه می‌شود که نتیجه مشهود نزدیکی است.» (همان) مثال مشهور این نوع شباهت، تطابق روح و جسم است و تأثیر و تأثر این دو برهم که به سبب مجاورت آن‌ها در ماده ایجاد می‌شود. «مناسبت» معادل خوبی برای مفهوم مذکور نیست، زیرا اولاً بر مجاورت مکانی دلالت ندارد و ثانیاً بحث این‌جا بر سر شباهتی است که هم‌جواری در مکان ایجاد کرده اما «تطابق» چون بر انطباق مکانی نیز دلالت می‌کند، مناسب‌تر است.

اصطلاح analogie که امامی آن را «هم‌گونی» و ویلانی «تمثیل» ترجمه کرده. آنالوژی مفهومی فلسفی-زبان‌شناختی است، به معنای قیاسی که عنصر شباهت نیز در آن نهفته است. در متن فوکو، آنالوژی هم «روبارویی شگفت‌انگیز شباهت‌ها در فضا است» و هم نوعی «هماهنگی و ارتباط و اتصال»، «مثلاً رابطه ستارگان با آسمانی که در آن می‌درخشند مشابه است با رابطه علف با زمین، موجودات زنده با جهانی که در آن می‌زیند» (همان: ۷۰). پس «تمثیل» که بر شباهت و مثل بودن دو چیز دلالت دارد، معادلی مناسب‌تر است تا «هم‌گونی» که بر تجانس و یکنواختی؛ همان‌طور که در عبارت فوکو، بحث بر سر شباهت دو سنخ رابطه است که شباهت‌شان حاوی نوعی انگاره فضایی است، اما لزوماً تجانسی میان‌شان برقرار نیست.

درباره دو اصطلاح homosemanticism و allegorical در فصل سوم، باید خاطر نشان کرد که فوکو دو مقوله «شعر» و «جنون» را در فرهنگ مدرن غرب مقایسه می‌کند و از کارکرد شاعر و دیوانه می‌گوید: دیوانه «همه نشانه‌ها را گرد می‌آورد و آن‌ها را از شباهتی آکنده می‌سازد که مدام تکثیر می‌شود»؛ فوکو این عمل را «تحقق هم‌معنایی» می‌نامد (معادل منتخب ویلانی). امامی برای این واژه معادل نادرست «انسان‌معناگرایی» را برگزیده، احتمالاً واژه homo (که در این جا پیشوند است نه نام، و معنای «هم» یا «یکسان بودن» می‌دهد) چنین اشتباهی را سبب شده است. در مقابل دیوانه، شاعر نقش allegirca دارد: «در پس زبان نشانه‌ها... به آن زبان دیگر گوش می‌سپارد... زبان شباهت. شاعر شباهت را به جایگاه نشانه‌هایی که بیان‌گر آن است می‌برد» (همان: ۱۰۳) معادل انتخابی امامی برای این مفهوم «تمثیل» و معادل انتخابی ویلانی «کنایه‌گر» است. معادل «کنایه‌گر» چون در جمله و متن که معنای «اشاره به معنا یا لفظی دیگر غیر از آنچه بیان شده» می‌دهد، معادلی مناسب است و از آن‌جا که این کارکرد شاعری ربطی به مثال آوردن یا عنوان کردن شباهت بین دو نشانه ندارد، «تمثیل» معادلی نادرست است. البته در غالب پژوهش‌های ادبی allegirca را تمثیل ترجمه کرده‌اند که مفهومی وسیع‌تر از آنالوژی (قیاس) است.

جدول ۱. مقایسه‌ی تعدادی از معادل‌گذاری‌ها در ترجمه‌های فارسی اثر

پیشنهاد نویسندگان	ترجمه ویلانی	ترجمه امامی	واژگان انگلیسی	ن.ق.
مشاکله	هم‌چشمی	مشاکله / تقلید	Aemutio	۱

همانند	همانند	همگون	Analogue	۲
تمثیل	تمثیل	همگونی	Analogy	۳
کنایه‌گر	کنایه‌گر	تمثیلی	Allegorical	۴
دیرینه‌شناسی	باستان‌شناسی	دیرینه‌شناسی	Archaeology	۵
مفصل‌بندی	تقطیع	مفصل‌بندی	Articulation	۶
کوگیتو	کوگیتو	می‌اندیشم	Cogito	۷
دلالت	اشاره	نامگذاری	Designation	۸
ناپیوستگی	ناپیوستگی	گسست	Discontinuity	۹
دوتایی	همزاد	دوتایی	Doubles	۱۰
معرفت باطنی	معرفت باطنی	باطنی‌گرایی	Esoterism	۱۱
برون‌بودگی	امر بیرونی	برون‌بودگی	Exteriority	۱۲
کرانمندی	تناهی	کرانمندی	Finitude	۱۳
تکوین	تکوین	پیدایش	Genesis	۱۴
دگرجاها/ دگرفضاها	دگرجاها	ناجورجایی‌ها	Heterotopias	۱۵
انسان‌معناگرایی	هم‌معنایی	انسان‌معناگرایی	Homosemanticism	۱۶
حالت‌مندی	چگونگی	حالت‌مندی	Modality	۱۷
خاستگاه	سرآغاز	خاستگاه	Origin	۱۸
گسست	گسست	گسیختگی	Rupture	۱۹

۲۰	Similitudes	هماندی	شباهت	شباهت
۲۱	Structure	ساختار	ساختمان	ساختار
۲۲	Tautological	همانگونه	تکرار	همانگونه
۲۳	Taxonomy	طبقه‌بندی	رده‌شناسی	رده‌شناسی
۲۴	The Same	امر همان	مقوله همان	همان

۷. نتیجه‌گیری

الفاظ و اشیا به سبب تعارض رویکردی با پدیدارشناسی و اگزیستانسیالیسم که جریان‌های فکری اصلی در فضای اندیشگی دهه هفتاد اروپا بودند، از سوی متفکران این نحله‌ها آماج نقدهای بسیار قرار گرفت. به علاوه، طرح دوباره مسئله قدرت در فضای فکری فرانسه بعد از جنگ موجب شد فوکو رویکرد سابقش را در نسبت با این مسئله مورد بازاندیشی قرار دهد. در نهایت، خود رویکرد باستان‌شناسی به نحوی درون‌ماندگار ضرورت طرح مسئله قدرت و ارتباط آن را با نظام دانش ایجاد کرد؛ زیرا دوگانه عرصه گفتمانی/غیرگفتمانی و استقلال کردارهای گفتمانی نسبت به کردارهای غیرگفتمانی، هم به لحاظ ابژه آن و هم از نظر قواعد حاکم بر آن، مسئله نحوه ارتباط این دو عرصه را مطرح کرد، مسأله‌ای که تنها با اتخاذ رویکردی تبارشناسانه و طرح مفهوم شبکه دانش-قدرت قابل حل بود. مجموعه این‌ها فوکو را بر آن داشت تا در آثار بعدی بر تحلیل رابطه دانش و استراتژی‌های قدرت متمرکز شود. همچنین، محدودیت‌های تحلیلی ماندن در چارچوب گفتار در الفاظ و اشیا، فوکو را به گذار از مفهوم ایستمه و استفاده از مفهوم «دستگاه» (فرانسه: *dispositif*، انگلیسی: *apparatus*) سوق داد که آن را نمونه‌ای عام‌تر از ایستمه می‌دانست؛ ایستمه دستگاهی صرفاً گفتاری بود، حال آن‌که دیسپوزیتیو هم گفتار و هم غیرگفتار را شامل می‌شد و عناصرش ناهم‌گون‌تر و چنددست‌تر بودند.

در خصوص شرایط امتناع و امکان اندیشه فوکو در ایران می‌توان گفت که جامعه در دهه شصت، درگیر جنگ هشت‌ساله و فضای ایدئولوژیک پسانقلابی بود و اندیشه‌های مدرن و پسامدرن را پس می‌زد. از دهه هفتاد، با درآمدن علوم انسانی از سنگر سنت کمی‌گرایی،

متفکرین جدید به عرصه دانشگاهی پا گذاشتند. در دهه هفتاد، با آغاز دوران سازندگی و سپس اصلاحات و کم‌فروغ شدن ایدئولوژی‌های مارکسیستی و چپ ارتدوکس، نظریات چپ نو پا به عرصه گذاشت؛ آثار زیادی درباره مدرنیسم ترجمه و تألیف شد و فوکو، دریدا، نیچه، هابرماس، دلوز و... به فضای اندیشگی ایران آمدند. اثر مورد بحث فوکو در این مقاله، نخستین بار به قلم یحیی امامی از انگلیسی ترجمه و با عنوان *نظم اشیا: دیرینه‌شناسی علوم انسانی* منتشر شد و بار دوم به ترجمه فاطمه ولیانی از فرانسوی و با عنوان *الفاظ و اشیا: باستان‌شناسی علوم انسانی*. ترجمه دوم با نثر شیوا و روانش در انتقال رتوریک متن به زبان مقصد موفق عمل کرده است و با معادل‌گزینی‌های دقیق‌تر، به متن اصلی نزدیک‌تر به نظر می‌رسد. اما به‌رغم این امتیازات، برخی از معادل‌های واژگانی برگزیده‌شده در ترجمه یحیی امامی در مقایسه با معادل‌های ولیانی، در زبان فارسی رایج‌ترند.

کتاب‌نامه

- آرون، رمون (۱۳۹۲). *در باب تاریخ اندیشه* (گفتگو) رمون آرون، میشل فوکو با تحلیل از ژان فرانسوا بر، ترجمه محسن حسنی، چ ۱، تهران: فرهنگ جاوید.
- احمدی، بابک (۱۳۹۷). «بازی حقیقت» در کتاب *تردید*، چ ۱۲، تهران: مرکز.
- احمدی، بابک (۱۳۷۸). *ساختار و تأویل متن*، تهران: نشر مرکز.
- اسمارت، بری (۱۳۸۵). *میشل فوکو، ترجمه لیلا جو افشانی - حسن چاوشیان*، چ ۱، تهران: اختران.
- بر، ژان فرانسوا (۱۳۹۲). «تحلیل گفتگو» در *در باب تاریخ اندیشه*، ترجمه محسن حسنی، چ ۱، تهران: فرهنگ جاوید.
- بودریار، ژان (۱۳۷۹). *فوکو را فراموش کن*، ترجمه پیام یزدانجو تهران، نشر مرکز.
- بشیریه، حسین (۱۳۷۶). *مقدمه مترجم در میشل فوکو فراسوی ساختگرایی و هرمنوتیک*، چ ۱، تهران: نی.
- پین، مایکل (۱۳۷۹). *بارت، فوکو، آلتوسر*، ترجمه پیام یزدانجو، چ ۱، تهران: مرکز.
- دریدا، ژاک و فوکو، میشل (۱۳۹۹). *کوگیتو و تاریخ جنون*، ترجمه فاطمه ولیانی، چ ۳، تهران: هرمس.
- دریفوس، هیوبرت و رابینو، پل (۱۳۷۶). *میشل فوکو (فراسوی ساخت‌گرایی و هرمنوتیک)*، ترجمه حسین بشیریه، چ ۱، تهران: نی.
- دلوز، ژیل (۱۳۸۹). *فوکو، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده*، چ ۲، تهران: نی.
- رشیدیان، عبدالکریم (۱۳۹۳). *فرهنگ پسا‌مدرن*، چ ۱، تهران: نی.
- شرت، ایون (۱۳۹۳). *فلسفه علوم اجتماعی قاره‌ای*، ترجمه هادی جلیلی، چ ۴، تهران: نی.

بررسی و نقد کتاب الفاظ و اشیا ... (علی یعقوبی چوبری و سولماز سپهری آزاد) ۱۷۷

- فوکو، میشل (۱۳۸۷). تاریخ جنون، ترجمه فاطمه ولیانی، چ ۶، تهران: هرمس.
- _____ (۱۳۸۹). *نظم اشیا: دیرینه‌شناسی علوم انسانی*، ترجمه یحیی امامی، چ ۱، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- _____ (۱۳۹۸). *نظم گفتار*، ترجمه باقر پرهام، چ ۱، تهران: سپهر خرد.
- _____ (۱۳۹۲). *در باب تاریخ اندیشه (گفتگو) رمون آرون*، میشل فوکو با تحلیل از ژان فرانسوا بر، ترجمه محسن حسنی، چ ۱، تهران: فرهنگ جاوید.
- _____ (۱۳۹۳). *دیرینه‌شناسی دانش*، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، چ ۱، تهران: نی.
- _____ (۱۳۹۵). *مراقبت و تنبیه تولد زندان*، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، چ ۱۳، تهران: نی.
- _____ (۱۳۹۶). *الفاظ و اشیا: باستان‌شناسی علوم انسانی*، ترجمه فاطمه ولیانی، چ ۱، تهران: ماهی.
- _____ (۱۳۹۸). *تئاتر فلسفه*، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، چ ۸، تهران: نی.
- کچویان، حسین (۱۳۸۲). *فوکو و دیرینه‌شناسی دانش*، چ ۱، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- کلی، مایکل ج. (۱۳۸۵). *نقد و قدرت: بازآفرینی مناظره فوکو و هابرماس*، مطالعاتی در اندیشه سیاسی آلمان معاصر، مترجم فرزانه سجودی، چ ۱، تهران: اختران.
- میرزایی، خلیل (۱۳۹۶). *کیفی پژوهی*، چ ۲، تهران: نشر فوژان.
- میلز، سارا (۱۳۸۹). *میشل فوکو*، ترجمه مرتضی نوری، چ ۱، تهران: مرکز
- مرکیور، ژوزه گیلیرمه (۱۳۸۹). *میشل فوکو*، ترجمه نازی عظیمی، چ ۱، تهران: کارنامه.
- نژاد ایران، محمد (۱۳۹۰). «نقد و بررسی کتاب نظم اشیا: دیرینه‌شناسی علوم انسانی»، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، شماره چهاردهم.
- ولیانی، فاطمه (۱۳۹۶). «پهنه گسسته تاریخ» در *الفاظ و اشیا*، چ ۱، تهران: ماهی.
- ولیانی، فاطمه (۱۴۰۲) گفت‌وگو با فاطمه ولیانی به مناسبت ترجمه کتاب *الفاظ و اشیا*، قابل دسترسی در سایت <https://titrhonar.ir>
- ویلیامز، جیمز (۱۳۹۸). *فهم بسا ساختارگرایی*، ترجمه سیدمحمدجواد سیدی، چ ۲، تهران: نیماژ.

Foucault, Michel (1970a), *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, Tavistock/Routledge publications.

_____ (1970b), *Foreword to the English Edition*, Tavistock/ Routledge publications.

_____ (1971), *On the Archaeology of the Sciences: Response to the Epistemology Circle*, translated in *Theoretical Practice* ۳-۴ (Autumn 1971), Revised translation in Foucault, *The Essential Works*, vol. ۱: *Aesthetics, Method, and Epistemology*, ed. James D. Faubion, London: Penguin, 1998.

۱۷۸ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۳، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲

- _____ (۱۹۷۵), *The Birth of the Clinic; An Archaeology of Medical Perception*.
Translated by A.M.Sheridan Smith. New York: Vintage/Random House, ۱۹۷۵.
- _____ (۱۹۷۷), *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews* by Michel Foucault, Bouchard (ed), NY: Ornell University Press.
- _____ (۱۹۸۰), *Power/Knowledge*, Hassocks, Sussex: Harvester Press.
- _____ (۱۹۸۹), *Foucault Live (Interviews, ۱۹۶۱-۱۹۸۴)*, Edited by Sylvere.
- Revault d' Allone, Oliver (۱۹۶۷), *Michel Foucault, Les mots contre les choses*, Raison presente, pp. ۲۹-۴۳.
- Sartre, Jean-Paul (۱۹۶۶), *Jean-Paul Sartre réponde*, L'Arc, n ۳۰ : pp. ۸۷-۹۶.
- Nietzsche, Friedrich (۱۹۱۱) *The Dawn of Day*, trans. John McFarland Kennedy.

